

УДК 94:[378.4.096-051(477.83-25)ЛНУ]”1951/1956”

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 1951–1956 РОКАХ

Степан МАКАРЧУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Йдеться про історичний факультет Львівського університету у першій половині – середині 1950-х років. Охарактеризовано специфіку навчального процесу на факультеті та побутового життя студентів-істориків. Розкрито процес становлення викладацького складу історичного факультету Львівського університету впродовж першого повоєнного десятиліття, що впливало й на подальше функціонування факультету за весь радянський період. Особливий акцент зроблено на постатях викладачів: їхньому світогляді, наукових зацікавленнях, специфіці проведення занять тощо.

Ключові слова: Львівський університет, історичний факультет, студенти, професор, доцент, лекція, семінарське заняття.

Почнемо з того, що у 1950-х роках навчання і громадське життя студентів, а також наукова та навчальна праця викладачів Львівського університету перебували у межах чітко окресленого ідейно-політичного та психологічного поля норм поведінки “радянських” людей, що визначалися “найпередовішим у світі” вченням марксизму-ленінізму та “єдино вірною” політикою Комуністичної партії і Радянського уряду. “Справжні” радянські люди мали усвідомлювати, що вони живуть у найдосконалішому суспільстві, а історики (якими вважалися викладачі та студенти історичного факультету), – трактувати минуле людства як “неперервний процес боротьби експлуатованих панівними класами верств населення за своє соціальне визволення”, що врешті-решт завершилося Великою Жовтневою соціалістичною революцією, натхненником та організатором якої був “великий” Ленін, а “геніальним продовжувачем його справи” Сталін. Це загальне тло ідейно-політичної атмосфери знаходило своє відображення у дрібних, але все ж показових подіях. Десь, щонайменше через три тижні після початку навчання курсу набору 1951 р., в обох комсомольських групах, комсоргами яких уже до цього обрали Сергія Козлова (першої) та Степана Макарчука (другої), за вказівкою комсомольського бюро факультету, що його очолював студент третього курсу Вальтер Харченко, мали провести комсомольські збори з порядком денним “Комсомолец – чесний і відвертий перед партією і народом!”. В. Харченко роз’яснив, що на зборах повинні виступити усі комсомольці групи (ними були практично всі студенти, за винятком декількох старших за віком), і відверто зізнатися про усі свої або своїх батьків і родичів провини перед радянською владою. Одразу ж попередили, що за

приховування якихось фактів з життя студента чи його родини, коли вони стануть відомими, той студент негайно буде відрахований з університету. Залякані студенти один за одним виходили перед групою і щось на себе наговорювали. Збори ж одразу приймали рішення про міру покарання за те, що батько довго не хотів вступати до колгоспу і зробив це лише під страхом вивезення до Сибіру; що маминої сестри чоловік був бандерівцем і вже п'ять років, як його вбили; що батько таємно повернувся до Польщі, звідки ще 1945 р. вивезли сім'ю і його звідти видворила польська поліція, а радянська міліція вела з того приводу слідство і т.д. Дійшла черга й до комсорга другої групи, – тобто до мене. Розповів про дві “провини”, а власне, що рідний брат батька Микита у 1928 р. емігрував до Аргентини, а його рідна сестра Меланія у 1930 р. зі своєю сім'єю – до Канади, і що вони й досі там мешкають. Вважав, що за це дуже карати не будуть. Проте, про більшу “провину”, – що мій батько у 1945 р. був засуджений Дубнівським військовим трибуналом на три роки і впродовж 1945–1948 рр. відбував покарання у Мордовському таборі, зізнатися не наважився. Боявся, що міг би відразу ж після зборів вилетіти з університету. До речі, мушу сказати, що усі наступні п'ять років навчання в університеті побоювався, щоб те моє приховування правди у вересні 1951 р. не стало відомим. Та оминуло. За підсумками згаданих комсомольських зборів декількох студентів покарали суворими доганами із внесенням до облікової картки, декількох – просто доганами, зокрема і мене.

З першого чи другого місяця навчання запам'ятався ще такий випадок. Якось, повернувшись з університету до 314-ої кімнати гуртожитку на вулиці Жовтневій, 41 (нині вул. П. Дорошенка), почув від студентів, що наш першокурсник і мешканець кімнати Михайло Білецький, родом з Волинської області, назвавши своїх колег “радянськими прихвостнями”, спакував валізи і поїхав додому. Я одразу ж помчав на залізничний вокзал і застав “утікача” в черзі квиткової каси. Запитав його, чому він покидає навчання. Михайло відверто відповів, що ненавидить радянську владу, не може слухати лекцій про більшовицьку партію, не хоче бути в комсомолі і т.д. – різко й відверто. Зізнаюся, що мені стало його шкода, адже він позбавляв себе можливості здобути вищу освіту (при вступі на історичний факультет Львівського університету було 2,5 абітурієнта на місце, тобто більшість охочих не вступила; щоправда, багато з них загітували до Торговельно-економічного інституту). Дав зрозуміти Михайлові, що не лише він має власну думку про чинну владу, але це не означає, що при ній українська молодь повинна відмовлятися від навчання. Він сказав тоді, що засуджує свого батька, який за співробітництво з радянськими органами був убитий бандерівцями. Тоді я завуальовано дав зрозуміти, що не слід хизуватися своїми поглядами. М. Білецький ніби послухав мене, й повернувся до гуртожитку. Однак не надовго. Наступного дня, нічого не сказавши мені, він зайшов у комсомольське бюро до В. Харченка і відверто зізнався перед ним про свої національні погляди. Мабуть того ж дня М. Білецького відраховали з

числа студентів історичного факультету. Десять, можливо років через 25 після цього, один з наших спільних знайомих повідомив мене, що бачив Михайла на обласній нараді учителів Волинської області. Вочевидь, і він з часом одумався і зрозумів, що й при поганій владі необхідно здобувати освіту, щоб краще прислужитися своєму народові.

Звичайно, ідейно-психологічну атмосферу у студентському середовищі визначав не лише згори тоталітарний режим, вона залежала і від самого складу студентів за соціальним походженням, національністю, мовою спілкування, віком, статтю, життєвим досвідом окремих з них до вступу в університет, а також від певного впливу на них викладачів. За цими показниками в цілому невеликий за кількістю студентів курс (близько 55 осіб) був дуже різним. На ньому числилося 37 українців, декілька з яких були російськомовними, 12 росіян, п'ять євреїв, один татарин; 17 з них були мешканцями Львова, десять – родом з інших міст і містечок України (Києва, Житомира, Коломиї, Рави-Руської), а решта студентів, окремі з яких походили зі сімей переселенців з Польщі, прибули зі сіл Львівської, Тернопільської, Рівненської, Волинської, Хмельницької та Житомирської областей. Більшу частину курсу (32 особи) становили хлопці. Семеро з них були інвалідами: п'ять незрячих; Веніамін Брусняк (з переселенців з Польщі, батьки якого мешкали у с. Чишках, неподалік Винник) у дитинстві підірвався на міні й не мав ноги, руки та ока; татарин Давлет Альбіков, золотий медаліст однієї зі шкіл Рави-Руської, з дитинства мав хворі ноги. Скалічені хворобою руки мала єврейка Ірина Сімон.

Зрозуміло, що й за матеріальним забезпеченням, національною і соціальною свідомістю, культурними інтересами, етикетом поведінки, ставленням до навчання і власного майбутнього у “передовому соціалістичному суспільстві” студенти були дуже різними. У масі позитивно ставилися до навчання (підготовки до практичних занять, написання письмових завдань тощо) селянські діти. Проте аж дуже наполегливих до навчання студентів на нашому курсі, на жаль, не було, хоча гарні здібності і належне відчуття обов'язку вчитися мали вихідці зі сіл Василь Плисюк, уже згаданий Веніамін Брусняк, Петро Каліщук, Михайло Опанасюк-Яцук, Роман Сучик, Андрій Поберезький, Ольга Сорока, Ганна Ричак, Ярослав Цуп, Олександр Шимчишин. Та їхні життєві аспірації, здається, не підіймалися вище диплома про закінчення університету та обіймання посади викладача історії, або ж директора школи. З-поміж усіх інших виділявся Степан Злупко, родом зі с. Добрівляни біля Дрогобича. Він буквально з першого дня навчання став постійним читачем Наукової бібліотеки університету, знав про цінність для науки історичних джерел, виявляв їх, відповідно систематизував і нагромаджував для власної наукової праці на майбутні роки. Вже на старших курсах деякі аж дуже наполегливі вимоги Степана до працівників бібліотеки видати йому для читання праці Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Михайла Туган-Барановського та інших видатних учених-націоналів звернули

на себе увагу певних радянських служб, які повідомили про це факультетську партійну організацію. Та це не завадило С. Злупку в наступні роки досягти значних успіхів у ділянці історії економічних учень. Я був з ним у дружніх відносинах, хоча один факт з його біографії мені не подобався. Чи любили ми, чи ненавиділи радянську владу, але у звичайних життєвих, зокрема й службових справах, намагалися бути щодо неї порядними. Степан у 1951 р. закінчив Дрогобицький педагогічний інститут, одержав диплом про незакінчену вищу освіту і був спрямований на посаду вчителя однієї зі сільських шкіл. Проте на ту роботу не поїхав, а вступив до Львівського університету, задекларувавши себе випускником середньої школи 1949 р. випуску.

Хоча під час навчання наш курс, за винятком С. Злупка, аж дуже не виділявся самовідданими науці студентами, проте диплом з відзнакою у 1956 р. заслужено одержали 11 випускників, серед них – два незрячих – Олексій Джулай та Анатолій Щербаков, львівські дівчата Віра Осипова, Віола Перовська-Кондратьєва, Ольга Савченко, за поведінкою мажор (за тодішнім означенням – “фрайор”) Володимир Подольчак, який у зрілі роки став акуратним, організованим і завжди стриманим чиновником. Диплом з відзнакою у 1956 р. дістали ще Степан Злупко, Василь Плисюк, Віктор Гуськов, Ганна Дзюба (учасниця війни, дружина полковника, який тоді перебував за кордоном) та я. Вже у старшому віці п’ятеро з випускників курсу захистили докторські дисертації, стали професорами. Я захистив докторську аж у 55 років (у 1985 р.). Слідом за мною це зробили Віола В’ячеславівна Перовська-Кондратьєва (Добрецова), Василь Пилипович Плисюк, Степан Миколайович Злупко, Олександр Борисович Суник. Ще декілька однокурсників стали кандидатами наук: філософських – Віктор Гаврилович Костенко (нинішній професор Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького), історичних – Юлія Михайлівна Пачківська (у 1980-х – 2000-х роках працювала заступником голови Тернопільських облвиконкому та облдержадміністрації), Олександр Микитович Шимчишин (був доцентом Івано-Франківського педагогічного інституту). Кандидатами наук також стали двоє студентів, що з другого курсу перевелися на заочну форму навчання – Дмитро Антонович Яремчук (працював у системі комсомольських і партійних органів) та Зоя Володимирівна Адамович (стала доцентом одного з вишів Запорізької області).

Студенти курсу значно різнилися між собою за рівнем критичного ставлення до офіційної ідеології та участі у часто голосних ідейно-політичних заходах, ініційованих партійними та комсомольськими організаціями. Старші за віком до таких заходів ставилися стримано, спокійно, на межі з іронією, хоча для форми від участі у них не відмовлялися. Окремі ж з однокурсників, зокрема з тих, які стали студентами у 16 років, не раз щиро брали до серця усілякі “буржуазні фальсифікації” про Комуністичну партію або про “справжню” радянську дійсність. Особливо запам’яталася відмінна студентська реакція на повідомлення про хворобу Сталіна, а через декілька днів – про його смерть.

Так, на курсі навчалося декілька хлопців, які вже на час вступу до університету мали по 21–25 років, з них і учасники війни Віталій Музика та Борис Сліпенко, що були старостами груп. У дні, коли передавали повідомлення про хворобу вождя, наші однокурсниці засумували, ніби на похоронах. Але ось чи то вдосвіта 5 березня, чи 6-го хтось сильно закривав у двері нашої 314-ої кімнати. Якийсь студент, що спав ближче до дверей, відчинив їх. У кімнату влетіла Галя Сергійчук (чи не перша красуня на курсі, родом зі села Городок біля Рівного), й заверещала: чого ж це ви, безсовісні лобуряки, спите, коли помер Йосиф Віссаріонович Сталін! Але “лобуряки” й далі лежали. Натомість В. Музика нецензурною лайкою вигнав розпачливу Галю геть з кімнати.

У той самий день у вестибюлі університету (на середньому рівні центральної сходової клітки) був встановлений великий, перев'язаний чорно-червоною стрічкою портрет Сталіна, біля якого через кожні п'ять хвилин змінювалася почесна варта з викладачів і студентів. На якомусь етапі кількадечної церемонії з нагоди “всесвітнього трауру” провели мітинг. Виступаючі викладачі та студенти на всі лади гіперболізували “велич сталінського генія”, “трагедію трудящих усього світу”, “величні досягнення радянського народу у будівництві комунізму”. І все ж, на моє сприйняття, говорили те, що й можна було очікувати. Але ось слово надали професорові історичного факультету Дмитру Леонідовичу Похилевичу (1897 р. н., уродженець с. Водотії, нині Коростишівського р-ну Житомирської обл.). Не знаю, яким чином ми, студенти другого курсу, могли знати, що в 30-х роках професор зазнав переслідувань з боку радянського режиму. Уже після краху СРСР стало відомо, що він був репресований двічі: перший раз у 1934 р. за втрату “більшовицької пильності” у боротьбі з “націоналістичними елементами”, вдруге – 1938 р. за “шпигунство на користь Польщі”. Але тоді, на мітингу, Д. Л. Похилевич, жертва сталінських переслідувань, завершив свою промову гаслом: “Хай живе марксизм-ленізм-сталінізм!”. Слово “сталінізм” з його вуст видалося мені скоріше запобіжним засобом уберегти себе від можливого наступного репресивного спалаху в політиці влади, від якої завжди можна було чекати чого завгодно.

Незабаром після смерті Сталіна керівник КДБ-МВС СРСР Лаврентій Берія під гаслом “турботи про чистоту ленінської національної політики” розпочав кампанію прискореного висунення на високі партійні та державні посади в республіках Союзу національних кадрів, формуючи таким чином управлінську еліту, яка могла б стати його опертям у боротьбі за найвищу владу в державі. По суті, вовк натяг на себе овечу шкуру. Але деякі результати тієї політики були незвичними для попередньої радянської практики і знаходили підтримку в низах. Тоді вперше за всю історію Компартії України її першим секретарем став українець – Олексій Кириченко. У Львові на високі партійні та радянські посади висунули Богдана Дудикевича, Семена Стефаніка та інших. Пригадую, як захоплювався активізацією політичної ролі Л. Берії студент нашого курсу Сергій Козлов, росіянин за національністю. Він часто говорив, який то Лаврентій

Павлович “молодець”, і що він ще, мовляв, покаже клас усьому Радянському Союзу й усіляким догматикам. Коли ж Л. Берію назвали “агентом міжнародного імперіалізму”, Сергій лише розводив руками та повторював: “*Что поделаешь?*”. З-поміж усіх студентів курсу С. Козлов був чи не єдиним, хто щиро захоплювався радянською дійсністю, кому у ній усе подобалося, і хто з відкритою душею ділився своїми переконаннями з іншими студентами. Після закінчення університету він поїхав працювати учителем до Коломиї. Крім учителювання відзначився активною участю у культурно-масовій роботі при міському Будинку культури. Став організатором і керівником українського “Поетичного театру”, самодіяльні вистави якого користувалися великою популярністю серед громадськості Коломиї. У 2005 р. С. Козлов надіслав мені книгу з репертуаром цього театру, обсягом 255 сторінок. З радісним здивуванням прочитав її і відкрив для себе, що в українській Коломиї щирий і відвертий росіянин, випускник Львівського університету став самовідданим українським націоналом.

Важливим компонентом громадського життя студентів історичного факультету був самодіяльний студентський хор. У його створенні, крім комсомольської та профспілкової організацій, брав чи не найактивнішу участь слобожанець Іван Дмитрович Донець (1902 р. н., уродженець с. Циркуни, нині Харківського р-ну Харківської обл.), який упродовж 1952–1958 рр. був деканом факультету. Саме він знайшов чудового керівника-диригента для факультетського хору – талановитого випускника Львівської консерваторії Георгія Амбарцумяна. Вірменин за національністю, він був одружений на українці, а своєю роботою засвідчував також, що закоханий в українську культуру та пісню, особливо – народну. Вже через декілька місяців репетицій під керівництвом Г. Амбарцумяна студенти-історики стали співати, як професіонали. Особливо мило і довершено вони виконували пісні “Ой з-за гори кам’яної голуби літають”, “Діду мій, Дударіку”, “Ой у полі вітер віє, а жито половіє”, “Їхав козак за Дунай”. Злагожене багатоголосся хору зворушувало не лише слухачів, але й самих виконавців. Хорові пісні змінювало сольне виконання. Студентка молодшого курсу Надя Служала виконувала ліричну “Хусточку червону”. Ще був дівочий дует з піснею “Тиха вода, тиха вода береженьки зносить”. З нашого курсу гарними та дисциплінованими співаками вважалися Віталій Мельник, родом з Хмельницької області (куди й поїхав учителювати після закінчення університету), Роман Сучик з переселенців з Польщі, Ярослав Цуп зі Самбора, Галя Бакун з переселенців, які оселилися у Волинській області, Сашко Шимчишин з Млинівського району Рівненщини та Ганя Ричак з Миколаївського району тоді ще Дрогобицької області. Відзначу, що на різних урочистостях хор історичного факультету успішно конкурував з університетським хором. Навіть у пізніші роки на зустрічах хористів факультету 50-х років доходило до співання “Ой з-за гори кам’яної”.

У 1950-х роках в університеті вирувало й спортивне життя. Активну участь у ньому брало й декілька студентів історичного факультету: Володимир

Подольчак як волейболіст, Сашко Шимчишин і Роман Стойко як штангісти, а Олександр Суник, що вступив до вишу як демобілізований молодший офіцер Радянської Армії, упродовж усіх п'яти років навчання був головою студентського спортивного клубу університету. Невід'ємним атрибутом студентського дозвілля були й танці суботніми та недільними вечорами, що відбувалися у спортзалі гуртожитку на Жовтневій, 41. Їхнім організатором був студент-історик на рік молодшого курсу Василь Бойчук, який “дружив” з різною звуковою технікою.

Незабутніми залишилися спогади про матеріальні умови студентського побуту. Звичайна студентська стипендія становила 220 крб., підвищена – десь 260. Отримували її близько 80 % студентів – ті, котрі на сесіях одержували відмінні та добрі оцінки. Впроголодь на стипендію можна було вижити. Снідали студенти-історики, як правило, в університетському буфеті, що праворуч Актової зали. У ньому завжди були відносно дешеві калорійні та смачні холодні страви: смажена чималенькими шматочками тріска, варене м'ясо кролика, овочеві салати, оселедці, молочні продукти, хліб, булочки. По-студентськи скромно, але все ж непогано, можна було поснідати за 2–3 крб. Обід у студентській їдальні коштував 4–5 крб. На вечерю студенти купували хліб за ціною 2 крб. буханець і вже у кімнатах гуртожитку споживали його з домашнім салом (хто його мав), купленою у магазині тріскою і чаєм. Іноді траплялися досить ситі вечері. Так, Давлет Альбіков, батько якого працював Рава-Руським військовим комісаром, не раз привозив цілу макітру смаженої конини. Розповідали, що усі люди в районі знали про його смаки, і якщо десь у разі нещасного випадку гинули здоровий кінь, лошак чи лоша, про це повідомляли військового комісара, який радо забирав їх на відповідну переробку.

У кімнаті гуртожитку мешкало 14 осіб, більшість яких, повертаючись від батьків, а особливо – після релігійних свят (Різдва, Старого Нового року, Великодня) або ж з весілля чи хрестин у родині, також привозили зі собою наїдки, якими ділилися із сусідами. Правда, був один студент Петро (не буду називати його прізвище), який привезений від батьків провіант замикав у валізі на замок (загалом він жив на одну стипендію, був хворобливим і давав усім зрозуміти, що турбується про своє здоров'я). Але хулігани-однокурсники удень відмикали замок, з'їдали смалець і ковбасу, й закривали валізу. А ввечері підсміювалися над Петром і його розпачем, звалюючи вину на мишей.

Час мого навчання в університеті розпочався усього через шість років після закінчення війни. Перед очима кожної людини ще стояли криваві сцени не тільки власне бойових дій, але й розстрілів мирних мешканців під час радянських облав у багатьох селах і на хуторах, ряди трупів вояків УПА, що їх привозили зі сіл і околиць району радянські каральні органи й акуратно викладали у певних визначених для того місцях райцентрів на огляд і залякування можливої рідні убитих, їхніх знайомих, а то й просто учнів середніх шкіл. Не раз я у 1948–1951 рр. ходив на огляд тих “виставок” у південно-східному куті центральної площі містечка Гоща на Рівненщині. І все ж, у першій половині 1950-х років,

коли радянська лякаюча дійсність могла раптово реалізуватися як політична репресія проти людини, зокрема і проти студента, кримінальна злочинність ніби припинилася. Принаймні, і у Львові, і в селах, у які студентів відправляли на сільськогосподарські роботи (наприклад, у Клебанах тодішнього Рава-Руського р-ну, Давидові та Щирці Пустомитівського р-ну Львівської обл. та ін.), якогось страху за життя ні вдень, ні вночі ми не відчували. Таке відчуття спокою за життя було і в Москві (ми, студенти-історики, відвідали її у 1954 р.), навіть, коли у нічну пору ходили московськими парками. А, можливо, те відчуття викривилося уже під впливом сучасного розгулу кримінальної злочинності в Україні.

Про щойно згадану поїздку до Москви варто, напевно, розповісти докладніше. Так, у 1954 р., з нагоди відзначення 300-річчя т.зв. возз'єднання України з Росією, Львівський університет, при сприянні Московського, домігся проходження музейної практики своїх студентів-істориків третього курсу у Москві. Керували практикою доценти Іван Іванович Беякевич та Роман Михайлович Бродський. Пригадую, що при під'їзді потягом до московського Київського вокзалу з південного боку, на тодішніх Ленінських горах підіймався величний комплекс нової будівлі Московського університету, а весь схил на південний захід від залізничної колії й аж до тієї будівлі ще займали бараки, трущобні буди, невеликі хатинки з картону. Половину курсу розселили по одному-два студенти у нових кімнатах рік тому зданих в експлуатацію корпусів на Ленінських Горах. Другу половину – у кімнатах старого гуртожитку “на Строминці”. Умови проживання на Ленінських Горах і “на Строминці” різко контрастували. У кожному разі, “на Строминці” вони були значно гіршими, ніж наші у Львові. Практика мала характер ознайомлення з кращими музейними установами Москви, а головною частиною звітів з неї мали бути наші щоденники. Керівники практики фактично лише визначили основні об'єкти для відвідування і запису вражень, самі ж, як нам здавалося, вирішували власні справи. За два тижні студенти відвідали Московський історичний музей, Музей В. І. Леніна, Музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна, Третяковську галерею, Музей мистецтв народів Сходу, Музей революції СРСР та деякі інші.

Відзначу, що громадські організації, а також викладачі Львівського університету завжди проводили відповідну роботу зі студентами, спрямовану на розвиток у них культурних та мистецьких інтересів, ознайомлення з історією Львова, його архітектурними пам'ятками, музеями, театрами. Профспілка факультету, активістом якої був і наш однокурсник Василь Плисюк, час від часу організовувала культпоходи до театрів: Драматичного імені Марії Заньковецької, Опери та балету, Юного глядача, Прикарпатського військового округу (нині – Львівський драматичний театр імені Лесі Українки). Найчастіше відвідували вистави за українською класикою, які ставили “заньківчани” (“Мартин Боруля”, “Хазяїн”, “Сто тисяч”, “Суєта”, “Назар Стодоля”, “Лісова пісня” та ін.). Проте тоді у їхньому репертуарі були й вистави за творами Олександра Корнійчука, Ярослава Галана (наприклад, “Під золотим орлом”) та інших радянських авторів.

Рідше відбувалися культпоходи до Театру опери та балету. Були, однак, випадки, коли студент курсу Вадим Купленник, який водночас був балеруном трупи цього театру, іноді приносив для студентів декілька безплатних запрошень на вистави. З огляду на роботу в театрі В. Купленник не був успішним студентом, а тому не отримував стипендії. Проте він мав зарплатню, яка дозволяла йому матеріально почувати себе краще від інших студентів.

У часи нашого навчання і ще довго після того в університеті діяла військова кафедра, на якій хлопці вивчали військову справу за спеціалізацією “артилерія”. На літніх канікулах після другого та четвертого курсу теоретичні знання закріплювалися стрільбами, маневрами, тривалими пішими переходами та іншими практичними заняттями. За підсумками військового навчання в університеті студентам присвоювали звання молодшого офіцера запасу. Студенти, які до вступу в університет уже відбули службу в армії, від навчання на військовій кафедрі звільнялися. На курсі такими були Олександр Суник, Віталій Музика, Борис Сліпенко, Вадим Купленник. Зрозуміло, що військової справи не вивчали й студенти-інваліди – Олексій Джулай, Анатолій Щербаков, Леонід Бандуркін, Геннадій Кужель, Василь Тимошик, Веніамін Брусняк та Давлет Альбіков.

За кількістю студентів історичний факультет належав до середніх. Як на курсі 1951 р. набору, так і на всіх попередніх та декількох наступних курсах число випускників його стаціонарної форми було невеликим: у 1952 р. – 37 осіб, 1953 р. – 51, 1954 р. – 60, 1955 р. – 47, 1957 р. – 49. З огляду на те, що до курсу 1953 р. набору долучили студентів ліквідованого Львівського педагогічного інституту, випуск стаціонарної форми 1958 р. становив аж 97 студентів, 1959 р. – 122, але вже 1960 р. – знову лише 54 випускники. Варто додати, що з приєднанням істориків Львівського педагогічного інституту, де заочна форма навчання була чисельнішою, ніж в університеті, в останньому сильно зросла кількість заочників. Так, якщо у 1956 р. випуск заочної форми історичного факультету становив 44 випускники, у 1957 р. – 74, то в 1959 р. – уже 200, а в 1960 р. – 279.

Кількість кафедр історичного факультету Львівського університету у 1951–1956 рр. була невеликою: кафедра історії стародавнього світу і середніх віків, кафедра історії СРСР та кафедра історії Нового часу і країн Сходу (з 1954 р. – історії Нового часу), з якої у 1952 р. виокремили кафедру історії південних і західних слов'ян. На них працювало близько 25 викладачів. Однак, треба врахувати, що навчальний процес на факультеті забезпечували також не менше десятка викладачів іноземних мов, до десятка викладачів т. зв. кафедр суспільних наук (історії КПРС, марксизму-ленізму, політекономії), така ж кількість полковників і підполковників військової кафедри і ще декілька викладачів кафедр педагогіки та фізкультури.

Деякі викладачі з позаісторичних кафедр користувалися серед студентів-істориків не меншим авторитетом, аніж факультетські викладачі. До таких належали, насамперед, викладачі мов: латинської – Юрій Федорович Мушак і Олексій Дмитрович Ковбуз, німецької – Анна Яківна Мюллер і Тетяна Олексіївна

Буйницька, англійської – Сара Яківна Мосткова, болгарської – Микола Дем'янович Малярчук, старослов'янської – Гаврило Федорович Шило. З певним захопленням студенти ставилися до окремих викладачів суспільних наук, які відзначалися ораторським талантом, манерою спілкування зі студентами, навіть зовнішнім виглядом. Такими сприймалися Микола Антонович Бессарабов (читав російською мовою історію партії), Борис Григорович Кубланов (умів зацікавити слухачів навіть змістом Ленінової праці “Матеріалізм та емпіріокритицизм”, лекції читав російською, хоча іноді й українською), викладач молодшої генерації Андрій Іванович Пашук (викладав історію філософії). Не відзначався ораторським талантом Опанас Степанович Зашкільняк, але він умів знаходити таку манеру спілкування зі студентами, що його хотілося слухати.

Більшість викладачів власне історичних кафедр (а саме – 18 осіб) у 1951–1956 рр. становили вихованці радянської школи, які в перші повоєнні роки були спрямовані на роботу до Львівського університету ЦК Компартії та Народним комісаріатом освіти УРСР, або ж науковці зі східних областей України чи з Росії, що опинилися у Львові після закінчення війни і самостійно влаштувалися на роботу в університет. У навчально-виховній, науковій, а також в управлінсько-адміністративній роботі їм належали усі провідні позиції. Натомість вихідців із місцевого галицького населення серед викладачів історичного факультету у 1951–1956 рр. було лише декілька: Маркіян Юліанович Смішко (1900 р. н., м. Львів), Володимир Васильович Тисс (1903 р. н., смт Новий Яричів Львівської обл.), Володимир Олександрович Борис (1914 р. н., м. Яворів), Микола Онисимович Ратич (1916 р. н., с. Берездівці Миколаївського р-ну Львівської обл.), Ярослав Павлович Кісь (1918 р. н., с. Підмихайлівці, нині Бурштинського р-ну Івано-Франківської обл.) та Іван Владиславович Шпитковський (1880 р. н., с. Джурин Чортківського р-ну Тернопільської обл.). Відзначу, що їхня роль у навчальній, а особливо громадсько-політичній роботі, була різною.

До доцента кафедри історії стародавнього світу і середніх віків М. Ю. Смішка і викладачі, і студенти ставилися шанобливо, як до визнаного вченого-археолога, за характером і манерою читання лекцій та й розмов з людьми дуже стриманого та спокійного. Ще в 1932 р. М. Ю. Смішко захистив докторат з ділянки археології (на основі роботи про археологічні культури на теренах Галичини в епоху Римської імперії), після чого працював асистентом у Львівському університеті й продовжив працювати тут за радянської влади, в 1939–1941 рр. обійнявши посаду доцента (його науковий ступінь доктора філософії прирівняли до кандидата наук радянської атестації). Після війни, зокрема в 1951–1956 рр., М. Ю. Смішко досліджував культуру карпатських курганів, простеживши конвергенцію слов'янського і дако-фракійського компонентів у її складанні та еволюції (його висновками про цю конвергенцію на переломі ер пояснюють етнографічну специфіку Гуцульщини й сучасні дослідники). У 1965 р. Маркіян Юліанович захистив докторську дисертацію “Карпатські кургани першої половини I тис. н. е.”.

Екскурсія студентів першого курсу історичного факультету на Високий замок.
Зліва направо: Леонід Бандуркін, Ганна Ричак, Ігор Дикий, Софія Гончарук, викладач
Григорій Гербільський, Віталій Музика, Ганна Страшко, Степан Макарчук, Галина Бакун,
Сергій Козлов, Ольга Сорока, Петро Каліщук, Зоя Стрілець, Зенон Василечко
(вересень 1951 р.)

Під час занять на військовій кафедрі. Зліва направо. Лежать у нижньому ряду:
невпізнаний, старший командир відділення, Роман Сучик, Юхим Речистер; сидять у
середньому ряду: Степан Макарчук, Сергій Козлов, Ярослав Цуп, Василь Плисюк,
Михайло Опанасюк-Яцук; стоять у верхньому ряду: Петро Каліщук, невідомий,
Олександр Шимчишин, Степан Злупко, невідомий, Микола Голиньовський (1953/1955)

Зліва направо. Сидять: Ганна Ричак, Ілля Кабанчик, Степан Макарчук, Емма Тугай, Василь Надім'янов; стоять: Нінель Славінська, Сергій Козлов (1953/1954)

Вчена рада історичного факультету. Зліва направо: Ярослав Кісь, Опанас Зашкільняк, Петро Челака, Роман Бродський, Іван Беляєвич, Ганна Глядківська, Мартин Лебович, Василь Осечинський, Іван Вейцківський, Анатолій Лозинський, Юрій Гроссман, Павло Головка, Григорій Гербільський. 1950-ті роки

Лекція Дмитра Похилевича для студентів історичного факультету

На занятті Романа Бродського

Ректор Євген Лазаренко та викладацький колектив історичного факультету, який проводив заняття для студентів 1951–1956 рр. навчання.

До старших за віком викладачів належав також В. В. Тисс. Після закінчення у 1933 р. Львівського університету, він працював асистентом його кафедри класичної археології, а в 1939–1941 рр. – її лаборантом. Після війни повернувся до університету – на посаду старшого лаборанта кафедри історії СРСР, згодом став її старшим викладачем, а після захисту кандидатської дисертації “Радянсько-польські культурні зв’язки у 1945–1952 рр.” – доцентом. У час навчання курсу 1951 р. набору В. В. Тисс вів практичні заняття з історії СРСР. Рухався і розмовляв дуже повільно. Пригадую, що він викликав до себе навіть якесь співчуття. Можливо, не мав доброго здоров’я, адже скоро, у 1960 р. (у 57 років) пішов з життя.

Щодо В. О. Бориса, то у час навчання нашого курсу він був старшим викладачем кафедри історії південних і західних слов’ян. Мав репутацію доброго знавця історії Галичини австрійського періоду, а особливо писемних німецькомовних джерел до цієї теми. Складалося враження, що під впливом німецькомовних текстів він формулював і деякі україномовні фрази, на зразок запитання “Коли в Австрії сидів на кріслі Франц Йосиф І?”. В означений період В. О. Борис потокових лекцій не читав, а проводив практичні заняття з історії середніх віків та на спеціалізації – з історії південних і західних слов’ян. У відносинах зі студентами відзначався простотою – з його боку не було й найменшого натяку на приниження людської гідності хоч і найслабшого студента. Кандидатську дисертацію “Селянське питання в революції 1848 р. в Галичині” В. О. Борис захистив у 1959 р.

Багатьма рисами поведінки В. О. Бориса повторював двома роками молодший від нього М. О. Ратич. Спершу він працював асистентом кафедри історії Нового часу та країн Сходу, у 1950 р. закінчивши при ній аспірантуру. Однак дисертацію “Піднесення робітничого руху в Західній Галичині під впливом Першої російської революції 1905–1907 рр.” захистив лише у 1956 р. Незважаючи на те, що до того часу М. О. Ратич не мав наукового ступеня, він читав потоковий лекційний курс з малознаної історії країн Сходу. Очевидно, на нашому курсі він читав його уперше. Через це часто заглядав у власний конспект, який лежав на кафедрі, та швидко біг до історичної карти, що висіла на дошці, та шукав і показував на просторі “від Китаю до Дунаю” орієнтовні межі держави Великих Моголів чи перші колоніальні володіння Португалії на островах Індонезії. Звичайно ж, студентам було ще складніше досягнути програму з історії Сходу, ніж викладачеві, але вони сподівалися на доброту Миколи Онисимовича на іспитах – він студентів “не різав”. Додам, що М. О. Ратич мав тембр голосу тенорової гами: у гуртожитку його залюбки, але з дружнім ставленням до викладача, намагалися імітувати студенти. На відміну від В. О. Бориса, який у громадському житті факультету був просто непомітним (здавалося, він не тільки не виступав з якимось пропозиціями чи повчаннями, але й ні про що не запитував), Микола Онисимович завжди був схильний схвалювати пропозиції завідувача кафедри та інших провідних викладачів.

До генерації В. О. Бориса та М. О. Ратича можна віднести й Я. П. Кіся, у 1950-х роках спершу старшого викладача, згодом – доцента кафедри історії стародавнього світу і середніх віків. Він був молодшим від В. О. Бориса та М. О. Ратича, але в історичній науці і фактично, і формально випередив цих своїх колег: уже 1953 р. захистив кандидатську дисертацію “Селяни львівських міських сіл в XV–XVIII ст.”, а 1969 р. і докторську “Соціально-економічні відносини і класова боротьба у Львові в період феодалізму (XIII–XIX ст.)”. Я. П. Кісь мав суперечливу, з точки зору радянських цінностей, біографію. З одного боку, він був колишнім студентом Львівської Богословської академії (1937–1939), з іншого – у 1940–1945 рр. служив у Червоній Армії (на його громадську позицію на факультеті більше впливала перша обставина). Як і В. О. Борис, Ярослав Павлович не вступав у дискусії з т. зв. провідними викладачами факультету. За власний імідж він боровся лише ставленням до службових обов’язків. Відзначався оригінальною манерою читання лекцій (на якій, можливо, позначилося навчання у Богословській академії): кожного разу намагався трактувати історичні події чи характеризувати історичних діячів з виразним виявленням до них власного позитивного чи негативного ставлення, через що його лекційне мовлення набирало рис акцентованої емоційності, захоплення історичними особами чи явищами, або ж їхнього осуду. Такий стиль читання лекцій дуже подобався моїм однокурсникам. Окремі з них були в захопленні від Ярослава Павловича. Мені ж його манера видавалася неприродною, якоюсь штучною, хоча й не такою, яку слід засуджувати. В останні роки життя, за станом здоров’я, Я. П. Кісь не займався активною дослідницькою працею. Ярослав Павлович помер відносно молодим, у 68 років, залишивши вагомий науковий доробок, зокрема фундаментальну монографію “Промисловість Львова в період феодалізму. XIII–XIX ст.” (1968).

Щодо І. В. Шпитковського, який у міжвоєнний період був дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові, а в 1934 р. у Львівському університеті отримав диплом доктора філософії, то впродовж 1949–1959 рр. він працював старшим лаборантом кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, завідував кафедральним музеєм сфрагістики, геральдики і нумізматики, а тому на курсі 1951 р. набору жодних занять не проводив.

У не меншій мірі, ніж викладачі-галичани, різними як науковці, вихователі та просто люди були українці-“східняки”, що працювали на факультеті. Крім уже згаданих Д. Л. Похилевича та І. Д. Донця, до них належали Василь Костянтинович Осечинський (1904 р. н., с. Гришівці, нині Тиврівського р-ну Вінницької обл.), Іван Іванович Беякевич (1905 р. н., Херсон), Іван Іванович Вейцківський (1900 р. н., Черкаси), Володимир Тимофійович Горбатюк (1912 р. н., с. Вила-Ярузькі, нині Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.), Олександр Гнатович Цибко (1906 р. н., Київ), Яків Павлович Товстуха (1900 р. н., смт Софіївка сучасної Дніпропетровської обл.), Анна Іванівна Глядківська

(1886 р. н., с. Червоний Кут Слов'яно-Сербського повіту тодішньої Катеринославської губернії) та Петро Петрович Челак (1921 р. н., с. Василівка Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.; до речі, він був уже випускником історичного факультету Львівського університету 1951 р.).

Не помилюся, коли скажу, що у 1951–1956 рр. першим авторитетом на факультеті був Д. Л. Похилевич. У 1951 р. він (першим серед викладачів історичного факультету) захистив докторську дисертацію, після чого очолив новостворену кафедру історії південних і західних слов'ян. Сама тема докторської – “Державні селяни західних воєводств Великого князівства Литовського XVI–XVIII ст”, засвідчувала прихильність дослідника до народницької течії в українській історіографії (її засновником вважається М. С. Грушевський), стрижнем історичного процесу за якою є тяглість і поступ матеріальних і духовних компонентів та цінностей суспільного життя народної маси. Звичайно, Дмитро Леонідович ніколи не згадував про аналогію власних методологічних підходів до дослідницької праці М. С. Грушевського. Проте це засвідчувала тематика його досліджень, теми, які він рекомендував для наукових пошуків аспірантам і студентам, а також зміст університетських лекцій, у яких Д. Л. Похилевич аналізував не лише діяльність королів, великих князів, воєначальників, правлячих еліт, але й особливо виробничий, громадський, а часто і сімейний побут народної маси, джерела з історії традиційної культури.

У роки навчання я починав займатися історичними дослідженнями саме у науковому гуртку, яким керував Дмитро Леонідович. Професор порекомендував мені тему про сербські народні пісні як джерело до історії визвольної боротьби сербів проти Османської імперії. І хоча мою доповідь на цю тему Д. Л. Похилевич таки добре розкритикував, зокрема за слабе розкриття раціональної історичної інформації через призму історичних пісень, заняття у його гуртку були для мене корисною школою: дещо з тих студій я навіть використав під час написання свого навчального посібника “Джерелознавство історії України” (Львів, 2008, с. 449–450).

Уже була мова про те, як Дмитро Леонідович переслідувався у 1930-х роках, як намагався замаскувати свої політичні переконання здоровницею на честь сталінського вчення. Чогось мені здається, що наляканий 30-ми роками професор 50-х років навіть своєю мовою – українсько-російським суржилом, маскував себе. Звичайно ж, суржик не личив професорові, але місцеві викладачі і студенти пропускали той недолік повз вуха. Він сильно перекривався образністю мови Д. Л. Похилевича, логікою розкриття історичної правди, доказовістю оцінок історичних явищ і діячів, часто образними штрихами відображення певних явищ історичної дійсності (вони в момент створювали в уяві незабутню картину, що назавжди запам'ятовувалася, як наприклад слова одного зі середньовічних богословів про гігієну жінок тодішньої епохи: “*Женицина – это светильник смрадный и сосуд зловонный*”).

В. К. Осечинський, доцент Київського університету, ще у 1940 р. був скерований до Львівського університету, де очолив кафедру історії СРСР. Під час німецької окупації він нелегально жив у Львові під прізвиськом “Корятович”. З 1944 р. і до 1969 р. В. К. Осечинський знову очолював кафедру історії СРСР історичного факультету Львівського університету, а згодом до 1973 р. працював її доцентом.

І. І. Белякевич, що у 1944–1948 рр. був ректором Львівського університету, впродовж 1948–1961 рр. завідував кафедрою історії Нового часу і країн Сходу (історії Нового часу), а в 1950–1952 рр. був ще й деканом історичного факультету. В 1952 р. цю посаду, як уже зазначалося, обійняв І. Д. Донець. На той час він ще не мав наукового ступеня (хоча до того працював заступником директора Львівського педагогічного інституту). У 1953 р. І. Д. Донець усе ж захистив дисертацію, але на ступінь кандидата педагогічних наук (тема – “Київська Русь в програмі середньої школи”). Як нам видавалося, Іван Дмитрович, на відміну від І. І. Белякевича, не мав якогось суттєвого впливу на роботу викладацького колективу факультету, та й, очевидно, і більшість викладачів – серйозних і авторитетних істориків, нового декана-педагога особливо не цінували. Зі свого боку, І. Д. Донець також не дуже дбав про наукові історичні дослідження на кафедрах. Більше того, здавалося, що він певною мірою протиставляв себе, як щирого шанувальника української мови та культури, деяким великим інтернаціоналістам з числа викладачів факультету.

Вагомий внесок у розвиток історичної науки у Львівському університеті, в першу чергу історії античності, зробив І. І. Вейцківський, який упродовж кількох десятиліть (1944–1971) завідував тут кафедрою історії стародавнього світу і середніх віків. До цього він декілька років (1937–1944) керував кафедрою у Саратовському університеті. Кандидатом наук І. І. Вейцківський став у 1937 р. після захисту дисертації “Повстання рабів в Італії і Сицилії у II і I ст. до н. е.”. У Львові продовжував розвивати античні студії, що у 1960 р. увінчалися докторською дисертацією “Західне Середземномор’я в III ст. до н. е. (З історії міжнародних відносин в античному світі 282–219 рр. до н. е.)”. Внесок І. І. Вейцківського в дослідження Стародавнього Риму узагальнив Олександр Генріхович Бандровський у статті “Вивчення історії Стародавнього світу у Львівському університеті”, опублікованій у виданні “Археологічні дослідження Львівського університету” (2005, вип. 8, с. 115–121). Тут же згадаємо лише про надмірну емоційність цього викладача. Загалом, усі історики, можливо, мають ту перевагу з-поміж інших людей, що вони, поряд із щасливими та гіркими годинами власного життя, у якійсь мірі переживають трагічні та тріумфальні моменти життя людей минулих епох. Іван Іванович, здавалося, надміру вболівав за долі героїв, про яких писав наукові праці чи розповідав у своїх лекціях. Його голос починав тремтіти, коли він розповідав легенду про те, як Ромул убив свого рідного брата Рема, з яким ріс під захистом прийомної матері-вовчиці. Сльози виступали на очах І. І. Вейцківського, коли він підсумовував епілогом 149 р.

до н. е. – “римською борозною через згарище Карфагена”, багатовікову загадкову історію цієї держави. Але особливо запам’яталася розповідь ученого про те, як Гай Юлій Цезар у 44 р. до н. е. побачив серед змовників проти себе свого давнього друга та соратника Брута, й вигукнув: “*Et tu Brute contra me!*”. Голос Івана Івановича тремтів, а з очей котилися сльози. Котрась з однокурсниць на перерві після лекції запитала мене, чи я також це бачив.

Особливі відносини у І. І. Вейцківського були з М. Ю. Смішком. Іван Іванович і Маркіян Юліанович були ровесниками (1900 р. н.). Перший народився у Черкасах, другий – у Львові. Перший був вихованцем радянської школи античності, другий – польської археологічної школи. Але за зовнішнім виглядом – середнім зростом, виразно виступаючими животами, сірими однакового крою костюмами вони виглядали, як брати. Якщо обидва підходили до дверей, щоб увійти на кафедру, зупинялися і взаємно просили один одного увійти першим. Але кожен намагався бути чемнішим і першим не входив. Врешті-решт траплялося, що обидва раптово застрягали в дверях. Уже в гуртожитку студенти, жартома, іноді розігрували акціональну пародію на цих викладачів.

Достатньо авторитетним і серйозним науковцем вважався й доцент кафедри історії СРСР, колишній декан історичного факультету (1945–1946) В. Т. Горбатюк. Очевидно, він ревниво ставився до пріоритетної ролі у творенні “інтернаціоналістської” позаукраїнської політичної атмосфери на факультеті таких викладачів, як В. К. Осечинський, Р. М. Бродський, деяких молодших колег, як наприклад асистента кафедри історії СРСР Любов Андріївна Іваненко. Є підстави припускати, що і свою лайливу на М. С. Грушевського статтю, опубліковану в “Наукових Записках” Львівського університету (вип. 1, с. 3–36), В. Т. Горбатюк написав з метою зміцнити свої “антинаціоналістські” позиції для боротьби з тими послідовними інтернаціоналістами. Студентам же В. Т. Горбатюк найбільше запам’ятався об’ємною статтею “Наукові праці І. І. Белякевича”, опублікованою у газеті “Вільна Україна”. У ній автор наводив цитати, історичні факти, положення та висновки, головню з історії країн Близького і Середнього Сходу, про які вже писали російські науковці, й на цій основі доводив, що І. І. Белякевич є плагіатором. Зовні це інтригувало, але з точки зору етики сприймалося неоднозначно. Володимир Тимофійович помер молодим – у 1953 р. Ховали його на Личаківському цвинтарі. Після громадської церемонії прощання з померлим і перед закриттям труни віком, двоє чоловіків бритвами чи гострими ножами зробили повздовжні порізи на новому піджаку покійного, щоб попередити можливих мародерів не шукати у труні вартісних речей. Ту картину пам’ятаю досі.

Своєрідними були викладачі кафедри історії СРСР О. Г. Цибко та Я. П. Товстуха. Здавалося, що вони ні в чому не були ентузіастами, хоча обидва обиралися секретарями партійного бюро університету, а О. Г. Цибко у 1948–1950 рр. був навіть деканом історичного факультету. У відносинах зі студентами О. Г. Цибко та Я. П. Товстуха виглядали стриманими, спокійними, завжди

доброзичливими. Науковий ступінь кандидата історичних наук обидва здобули за наслідками досліджень тем з історії західноукраїнських земель: О. Г. Цибко у 1953 р., захистивши дисертацію на тему “Революційна боротьба трудящих Західної України проти фашизму та за возз’єднання з Радянською Україною у 1934–1939 рр.”, а Я. П. Товстуха аж на початку 60-х років – за дисертацію “Історичні погляди Івана Франка”. Про О. Г. Цибка в мене в пам’яті залишився один епізод, який, можливо, може бути штрихом до його особистості. У 60-х – на початку 70-х років (до мого переходу на роботу на історичний факультет), я чи не кожного року мав якийсь підробіток на історичному факультеті, зокрема за погодинною оплатою керував дипломними роботами заочників, рецензував їх. У котромусь році мені на рецензію потрапила дипломна робота випускника заочної форми навчання Тадея Йосиповича Боярського, першого секретаря Миколаївського райкому комсомолу (у часи незалежності він багато років очолював Львівський автомобільно-дорожній коледж Національного університету “Львівська політехніка”). Керівником дипломної Т. Д. Боярського про рух за комуністичну працю, а водночас і головою Державної екзаменаційної комісії був О. Г. Цибко. Робота була насичена достатньою кількістю фактологічного матеріалу, але її стиль був далеким від наукового, й скоріше нагадував дуже голосну публіцистику. Тому, хоча я особисто знав дипломника, виставив за його роботу оцінку “добре”. О. Г. Цибко ж моєї пропозиції, як рецензента, не схвалив, і комісія під його керівництвом поставила Т. Й. Боярському “відмінно”.

До найстарших викладачів, які прибули до Львівського університету зі східних областей України, належала доцент кафедри історії СРСР Анна Іванівна Глядківська. Донька священика, але “революціонерка”-більшовичка ще революції 1905 р., вона завжди була російськомовною, якоюсь однозначною, яка крім більшовицької правди іншої не допускала. Відносини А. І. Глядківської зі студентами були чисто формальними, а лекції з історії СРСР періоду капіталізму та іспити, які вона проводила, іноді супроводжувалися сваркою: мовляв, чого кашляєте?

Серед викладачів історичного факультету було декілька євреїв, до того ж усі вони мали належні атестаційні ступені чи звання, окремі відзначалися особливими лекторськими здібностями. Найкраще вміли тримати постійну увагу студентів до своїх лекцій доцент кафедри історії Нового часу і країн Сходу (історії Нового часу) Роман Михайлович Бродський (1907 р. н., Миколаїв) та доцент кафедри південних і західних слов’ян Олександр Самійлович Бейліс (1918 р. н., Одеса). Перший частіше читав лекції російською, другий – українською, хоча обидва не раз змінювали мову викладання. Р. М. Бродський пересипав свою мову різними лише йому властивими фразами, на зразок *“Харбинские, шанхайские и прочие китайские кнайпы и харчевни кишмя кишели русскими белогвардейцами”* або ж *“Белогвардейские защитники царя и Отечества превращались в постыдных наймитов империалистических агентов”*. Тож складалося

враження, що вся та історична дійсність, про яку читав лекції доцент, була в усьому негативною, сповненою численних протиріч, небезпечною для всього народу і для кожної людини зокрема, на грані з кримінальною, адже інакшою об'єктивно і не могла бути “остання фаза експлуататорського ладу – імперіалізм”. Натомість О. С. Бейліс, читаючи лекції з історії визвольного руху у Болгарії, кожного разу ніби шукав у перепетіях протиріч між народом поневоленої країни і владними структурами османської Туреччини, між “імперіалістичними підступами” Німеччини, Австрії, Франції з одного боку та Росії з другого можливий раціональний позитивний шлях болгар до національного визволення. О. С. Бейліс був моїм науковим керівником з написання дипломної роботи на тему “Робітничий рух в Болгарії в кінці XIX – на початку XX ст.”. Завдяки його консультаціям, які не раз він давав мені у себе на квартирі (в будинку на сучасній вулиці Дорошенка, 55), я уже тоді досягнув, що таке історичні джерела, і що лише завдяки їхньому аналізу історик може формулювати власну думку про минуле.

У 1956 р. я був у числі перших студентів мого курсу, хто захищав дипломні роботи. Захистився на відмінно. Асистент кафедри історії СРСР Петро Петрович Челак, який виступав офіційним рецензентом дипломної, тоді ж дуже гарно відгукнувся на неї у газеті “За радянську науку”. Додам, що О. С. Бейліс, після захисту у 1971 р. докторської дисертації (присвяченої історіографії болгарського національного відродження), одержав звання професора, пропрацювавши у Львівському університеті до кінця 1970-х років (згодом він переїхав до Москви, потім – до Лондона, де й помер 16 березня 2000 р.). У 1983 р. вийшла друком моя книжка “Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма”, що відображала основний зміст моєї докторської дисертації. Адреси Олександра Самійловича я не знав, і своєї книжки йому так і не надіслав. В якомусь часі доцент Ігор Олександрович Глічов переказав мені, що О. С. Бейліс висловлював йому своє невдоволення тим, що я ніби забув про нього. Це стало для мене ще однією наукою: про того, хто робив тобі добро, забувати негарно. Але виправляти помилку було вже пізно. Лише на совісті назавжди залишилася незасвітлювана тінь каяття.

Ніхто з тих однокурсників, які разом зі мною спеціалізувалися з історії південних і західних слов'ян (Г. Бакун, В. Купленник, С. Одегова, В. Перовська-Кондратьєва, О. Сорока, Р. Сучик та ін.) не чув від О. С. Бейліса якихось настанов про відданість ідеям Комуністичної партії, та й сам він був заготований до неї, коли вже став одним з провідних науковців факультету. Натомість Р. М. Бродський не лише на студентських зборах, але й на навчальних лекціях підкреслено проводив ідею про “безумовну цивілізаційну перевагу соціалізму над капіталізмом і про найпередовіший характер всеперемагаючого вчення марксизму-ленінізму”. Здавалося, що Р. М. Бродський був завжди переконаний, що його позиція чи то з питань теорії, чи то з практики громадського життя є незаперечно правильною. Десь у 1977 р. я і доцент кафедри нової і новітньої

історії Микола Євгенович Рожик відвідали на квартирі вже хворого І. І. Белякевича. Він був дуже радий нашому візиту, багато розповідав про минуле: одеський період свого життя, а особливо про те, як жилося у Львові після закінчення нацистської окупації та у перші повоєнні роки. Тоді ж І. І. Белякевич розповів, як на початку 1945 р. перед ним, як ректором Львівського університету, з'явився підполковник військ спеціального призначення з апарату Прикарпатського військового округу Р. М. Бродський і проінформував, що у 1934–1938 рр. навчався в аспірантурі китайського відділення Ленінградського Східного інституту, має підготовану до захисту дисертацію і хотів би перейти на наукову роботу. Іван Іванович зізнався, як позитивно він сприйняв ту інформацію і як після того вийшов на військове командування, яке хоча й з розумінням зустріло клопотання ректора університету, та усе затягувало з демобілізацією підполковника. Не знаю, як М. Є. Рожик сприймав ту розповідь, але мені здалося, що старий экс-ректор ніби продовжував сумніватися у тому, чи добре він зробив у 1945 р., коли забрав давнього служачу ОГПУ–НКВД з радянського війська до Львівського університету. Звичайно, повторю, Р. М. Бродський став кваліфікованим доцентом, а з часом і професором. Але він не переставав вимагати, зокрема й через партійні збори, від усіх на факультеті (в тому числі й від самого І. І. Белякевича) підтримки усіх своїх починань.

Ще одним політично активним викладачем кафедри історії Нового часу і країн Сходу (історії Нового часу) був угорський єврей Мартин Фаркашевич Лебович. Він народився у 1900 р. у м. Сатмар (нині румунське місто Сату-Маре). У 1930-х роках, працюючи в Інституті історії АН Білоруської РСР, захистив кандидатську дисертацію на тему “133 дні Угорської комуни”, а в 1959 р., уже працюючи у Львівському університеті, став доктором наук (тема дисертації – “Угорські революції 1918–1919 рр.”).

Не всі викладачі-євреї володіли особливим лекторським хистом, хоча, як науковці, мали безсумнівний авторитет серед колег і студентів. Серед таких був і доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Анатолій Олександрович Лозинський (1920 р. н., м. В'ятка, Росія). Закінчивши історичний факультет (1945) та аспірантуру (1948) Ленінградського університету, він був спрямований на роботу до Львівського університету, в якому працював до 1980 р.: для студентів другого курсу читав лекції з історії Візантії, окрім того вів практичні заняття з історії середніх віків, а як науковець спеціалізувався з проблем релігійних воєн у Франції другої половини XVI ст. (у 1950 р. захистив кандидатську, а в 1978 р. – докторську дисертації). А. О. Лозинський мав досить дефектну вимову, надміру пересипану шиплячими приголосними. Щоб сприймати зміст його лекцій, необхідно було слухати надміру уважно. Принаймні, мені особисто досягти цього вдавалося не завжди, й доводилося покладатися більше на самостійну підготовку. Запам'яталася одна деталь з відгуків студентів про манеру читання лекцій А. О. Лозинським: більшість відгукувалася подібно до мене, але один студент – Ернесто Фурсов, із захопленням хвалив його лекції.

На початку 1950-х років на кафедрі історії стародавнього світу і середніх віків за сумісництвом почав працювати ще один викладач єврейської національності, уродженець м. Андіжан в Узбекистані – Юрій Миронович Гроссман. У 1955 р. він уже став доцентом. У моїй групі Ю. М. Гроссман занять не проводив, але студенти, які слухали його лекції, відгукувалися про нього позитивно. Мої судження про Юрія Мироновича склалися вже після 1973 р., відколи я сам став працювати на факультеті (з 1973 р. на посаді завідувача кафедри історії СРСР, а з 1976 р. – деканом). Упродовж 1971–1989 рр. Ю. М. Гроссман завідував кафедрою історії стародавнього світу і середніх віків. Він завжди був спокійним. При обговоренні питань навчального процесу та громадського життя обмежувався коротко сформульованими практичними раціональними пропозиціями, які ніколи не видавав за високі ідейно-політичні. Докторську дисертацію захистив у 1968 р. Був усього на рік молодший (народився 5 грудня 1919 р.) від О. С. Бейліса, після звільнення якого з університету деякий час (до захисту в 1978 р. докторської дисертації Василем Фадейовичем Інкіним) вважався наймолодшим за віком доктором наук на факультеті. Лекції Ю. М. Гроссман читав у манері звичайної розповіді, але завжди з методологічним підґрунтям бачення історичного процесу. Він не мав однієї ноги і, як інвалід, їздив на “Запорожці” з ручним управлінням. На відміну від спокійної поведінки у відносинах з людьми чи під час проведення занять, на місці водія Юрій Миронович виглядав зовсім інакше: не просто їздив, – “літав” вулицями Львова, а різні ручні приводи керування автомобілем ніби самі собою перемикалися зі швидкості на гальма чи навпаки. Мені декілька разів доводилося користуватися його водійськими послугами і дивуватися цій незвичайній вправності.

Серед викладачів-євреїв, які викладали на факультеті у 1951–1956 роках, дуже доброю репутацією як серед студентів, так і серед інших викладачів користувався старший викладач, а згодом – доцент кафедри історії СРСР Григорій Юлійович Гербільський (1904 р. н., Катеринослав – сучасний Дніпропетровськ). Він завжди розмовляв і читав лекції з історії СРСР від найдавнішого часу до початку XIX ст. українською мовою. Був безпартійним. Мав власну методику виховної роботи, в основі якої лежали повага до студентів та інших викладачів, критичне ставлення до усталених радянських історіографічних кліше щодо багатьох подій минулого України і Росії, неординарне відчуття актуальності тем дисертаційних та інших наукових досліджень, дипломних робіт, готовність допомогти молодим науковцям. Це ілюструють хоча б такі приклади.

Буквально через два-три тижні від початку 1951/1952 навчального року, Г. Ю. Гербільський запропонував нашому першому курсу провести екскурсію історичними місцями Львова (за маршрутом від найдавнішої локації міста в районі вулиці Богдана Хмельницького через площу Ринок, Підвальну й до Високого замку), про яку автор спогаду вже писав у статті “З професором Григорієм Гербільським

серед істориків Львівського університету. 1951–1956 і 1973–1977 роки. Спогад”, опублікованій у “Наукових записках” Львівського історичного музею (2012, вип. XV, с. 284–309). З тієї екскурсії збереглося фото. Уже з пізнішого часу, а саме від 1973 р., мені запам’яталося послідовне відстоювання Г. Ю. Гербільським права на захист кандидатських дисертацій заочними аспірантами Зеновієм Матисякевичем та Іваном Думинцем, які, через певні факти їхніх біографій, сприймалися окремими “ідейними” викладачами факультету, як “ненадійні”. Додам також, що після дослідження у 50–60-х роках історії політичної думки Галичини першої половини ХІХ ст., Г. Ю. Гербільський розширив свої оригінальні творчі підходи до висвітлення історичних процесів. Це особливо переконливо проявилось у його науковому аналізі суспільно-політичних поглядів галицького селянства. При цьому дослідник спирався на народні знання та життєвий досвід, які акумулювали в собі народні оповіді, прислів’я, загадки, афоризми, небилиці. Так збагнути мудрість народу через його мовленєву культуру могла тільки та людина, яка і себе ототожнювала з цим народом.

Узагальнюючи сказане, вважаю за потрібне відзначити, що історичний факультет 1951–1956 рр. за складом студентів і викладачів, за змістом навчального процесу, наукової роботи і громадсько-політичної атмосфери життя, очевидно, не вирізнявся серед інших навчальних підрозділів тодішньої радянської вищої школи. Проте той факт, що більше половини його студентів уже складали вихідці з українських соціальних низів, помітно позначився на формуванні місцевої української інтелігенції, зокрема в селах і містах західних областей України. На факультеті працювали авторитетні, відомі в Україні історики Д. Л. Похилевич, М. Ю. Смішко, І. І. Вейцківський, Г. І. Гербільський, Я. П. Кісь, В. О. Борис та інші, зусиллями яких було розпочато підготовку науковців з числа місцевої молоді, а також продовжено традицію української історичної школи у Львівському університеті.

Незважаючи на засилля т. зв. марксистсько-ленінської ідеології та керівної компартійної практики, що офіційно визначали принципи освіти, формування громадської позиції студентів відбувалося також під впливом загальної політичної традиції української Галичини, бібліотечної історичної літератури, об’єктивного історичного фактологічного матеріалу і висновків, що їх іноді “езопівською мовою” подавали окремі викладачі. У кожному разі, історичний факультет Львівського університету у 1950-х роках спрямовував у систему освіти УРСР не лише належно підготованих істориків, але й у переважній більшості патріотів України.

THE FACULTY OF HISTORY OF LVIV UNIVERSITY IN 1951–1956

Stepan MAKARCHUK

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ethnology
1 Universytetska str, Lviv 79000, Ukraine

The article deals with the Faculty of History of Lviv University during the first half – the mid of 1950s. The author characterizes the specific of academic process and everyday life of students-historians. He also describes the process of formation of the Lviv University's the Faculty of History in the first postwar decade, which have influenced on the further activity of the faculty during the Soviet period. Particular emphasis is placed on the figures of teachers: their worldview and scientific interests, the specifics of classes etc.

Key words: Lviv University, Historical Faculty, students, professor, associate professor, lectures, seminars.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЛЬВОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1951–1956 ГОДАХ

Степан МАКАРЧУК

Львовский государственный университет имени Ивана Франко,
кафедра этнологии
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Речь идет об историческом факультете Львовского университета на протяжении первой половины – середины 1950-х годов. Дана оценка специфике учебного процесса на факультете и повседневной жизни студентов-историков. Раскрыт процесс становления преподавательского состава исторического факультета Львовского университета в течение первого послевоенного десятилетия, который влиял и на дальнейшее функционирование факультета на протяжении всего советского периода. Особый акцент сделан на личностях преподавателей: их мировоззрении, научных интересах, особенностях проведения занятий и т.п.

Ключевые слова: Львовский университет, исторический факультет, студенты, профессор, доцент, лекция, семинарское занятие.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2014

Прийнята до друку 04.03.2014